
УДК 030:001:002

Людмила Гутник

молодий науковий співробітник

Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України

Микола Железняк

кандидат філологічних наук, в. о. директора

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Анатолій Шушківський

науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

До проблеми укладання біобібліо- та бібліографічних довідкових видань про діячів науки

Сьогодні спостерігаємо значне поживлення зацікавлення історією наукового знання в Україні, історією рідної кафедри, факультету, інституту чи університету, з допомогою якого відновлюється зв'язок поколінь, стають наочно видимими наукові школи, зв'язки, традиції дослідницьких середовищ. Тож українська наука нині потребує системного бачення й поцінування її здобутків. Цього вимагає як суспільство, яке не може ефективно розвиватись, не знаючи, чим воно володіє і чого йому бракує, так і сама наука для її самооцінки й самоорієнтації.

Вагомий кроку зазначеному напрямі — створення бібліографічного портрета української науки. Це важлива робота, що постійно триває і триватиме, оскільки її об'єкт динамічно розвивається, матеріал незупинно збагачується. Особистість науковця визначають насамперед його наукові чи творчі здобутки: ті книги, статті, патенти, що зафіксували його думки, ідеї, погляди й відкриття. А ще — учні, які продовжили й розвинули його справу, а також установи — інститути, лабораторії, відділи, які він створив, журнали та збірники, які започаткував. Багатогранна діяльність ученого, що втілюється в друковану продукцію, перебуває у полі уваги укладачів біобібліо- й бібліографічних видань. Такі видання є актуальними, оскільки не лише містять відомості про життєвий і творчий шлях вченого, окреслюють його наукові досягнення, визначають дослідницькі пріоритети, а й допомагають зробити певні узагальнення та висновки щодо його внеску у вітчизняну, а то й світову науку. Персональні покажчики подають різнопланову структуровану інформацію, що часто є підґрунтям для подальших досліджень. Вони можуть бути корисними для укладачів біографічних довідників, енциклопедій, авторів монографій, присвячених історії розвитку тієї чи іншої галузі науки, установи — університету, інституту, факультету, кафедри тощо.

В Україні опубліковано чималу кількість бібліографічних видань про науковців різного профілю. Вони містять відповідну корисну інформацію і стають у пригоді фахівцям. Одним із видів довідкової літератури цього типу є метабібліографічний довідник. Такий довідник вирізняється серед інших тим, що інформує про наявність довідкових праць, у яких подано перелік бібліографічних записів про особу. Інакше кажучи, метабібліографічне видання про вчених — це покажчик бібліографічних довідників, присвячених діячам науки.

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України у 2010 році опублікував метабібліографічний посібник «Науковці України 20—21 ст.» (К., 2010), у якому укладачі зібрали відомості про бібліографічні праці відомих представників української науки. Згідно із власною концепцією, видання вміщує метабібліографічні дані про українських науковців, які мають ступінь доктора наук або є академіками чи членами-кореспондентами національних (державних) академій. У реєстрі посібника — 1179 бібліографічних праць.

Мета нашого дослідження — схарактеризувати серійні бібліографічні довідкові видання про вчених України, які потрапили в поле уваги укладачів довідника «Науковці України 20—21 ст.», та окреслити коло основних проблем, які властиві виданням цього типу. Серійними довідковими виданнями про вчених є такі, що об'єднані належністю науковців до однієї установи, спільністю фаху чи об'єкта дослідження, однаковим науковим ступенем тощо. Серійні видання, висвітлюючи внесок окремих учених у розвиток того чи іншого напрямку науки, уможливають повніше розкрити діяльність науково-дослідної установи, навчального закладу, факультету, лабораторії тощо, простежити розвиток тієї чи іншої галузі науки. До того ж серійні праці готують зазвичай колективи фахівців; а це означає, що такі видання — високого професійного рівня. Серед усієї сукупності бібліографічних видань, у яких подано персональні покажчики науковців України 20 — 21 ст., серійними є близько 130.

Відлік історії серійних довідкових видань про українських учених можна починати від 1940 року, коли в Москві було започатковано багатогалузеву серію бібліографічних покажчиків «Материалы к библиографии ученых СССР», у якій видано низку покажчиків науковців з України, зокрема В. Адріанової-Перетц, О. Богомольця, П. Будинкова, М. Вавилова, В. Вернадського, Б. Була, О. Палладіна, Б. Патона.

Однією з перших серійних бібліографій, присвячених провідним діячам науки та виданих в Україні, була серія «Вчені Української РСР», започаткована у 1956 році ЦНБ АН УРСР за рішенням Президії АН УРСР із метою популяризації досягнень українських науковців та ознайомлення з їхнім

життєвим шляхом і науковим доробком. Поява серії стала важливим етапом розвитку персональної біобібліографії в Україні. До створення покажчиків залучалися як бібліографи, так і фахівці відповідної галузі, що забезпечило високий рівень видань. У цій серії підготовлено і видано працівниками академічних інститутів разом з бібліографами ЦНБ АН УРСР низку персональних покажчиків про видатних науковців України, зокрема О. Білецького, О. Богомольця, Б. Горбунова, В. Данилевського, О. Динника, М. Доброхотова, Д. Заболотного, В. Липського, М. Луговцова, О. Палладіна, П. Першина, П. Попова, Г. Проскуру, М. Птуху, К. Симінського, С. Тетельбаума.

Відповідно до рішення Президії АН УРСР у 1968 році ЦНБ АН УРСР започаткувала загальнонаукову серію видань «Біобібліографія вчених УРСР» (від 1992 року — «Біобібліографія вчених України»). Це найбільша за обсягом і найкраща за рівнем підготовки й оформлення серія персональних покажчиків в Україні. Вона містить біобібліографічні покажчики праць академіків та членів-кореспондентів НАН України. За 1968 — 2009 роки у цій серії видано понад 250 персональних біобібліографічних покажчиків праць провідних науковців України. За даними картотеки найбільшу кількість покажчиків цієї серії видано у 1980-х роках (88 од.). Найширше представлено технічні (55 од.), фізико-математичні (33 од.), хімічні (32 од.), геолого-мінералогічні (30 од.), біологічні (21 од.) галузі.

За роки існування НАН України її дійсними членами та членами-кореспондентами було обрано близько 1500 науковців (дані станом на 2008 рік) [11], з них, за нашими спостереженнями, лише 246 академіків та 101 член-кореспондент мають персональні бібліографічні покажчики праць.

У 1957 році Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького заснувала серію україно- та російськомовних біобібліографічних покажчиків «Вчені Одеси». За 1957 — 2009 роки видано 40 випусків, присвячених життєвому і творчому шляху науковців з різних галузей знань, діяльність яких пов'язана з Одесою. Серед видань — покажчики, що ознайомлюють із життям та науковими здобутками К. Виноградова, В. Липського, Л. Сахновича, М. Синюкова, Р. Файтельберга, В. Філатова, А. Цикала, В. Чайковського.

Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка та «Український культурологічний центр» у 1998 році заснували серію «Біобібліографія вчених Донбасу». Окремі покажчики цієї серії видано спільно з Донецьким національним технічним університетом та Інститутом фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України. За 1998 — 2009 роки підготовлено й видруковано 9 покажчиків, що висвітлюють життєвий і творчий шлях науковців регіону, зокрема В. Оліфіренка, В. Пірка, Ф. Пустової, В. Саранчука, Ю. Світлого, В. Соболя, М. Федорчука, А. Федя.

Підготовка біобібліографії діячів аграрної науки України стала одним із пріоритетних напрямків діяльності Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України, що заснувала п'ять серій видань. Так, у 1998 році створено серію «Біобібліографія вчених-аграріїв України», у якій до 2009 року вийшло 30 покажчиків. Того ж року розпочато друк покажчиків у серії «Академіки Української академії аграрних наук», у якій станом на 2009 рік опубліковано 50 біобібліографічних покажчиків. У виданнях серії відображено життя та наукову діяльність академіків М. Єфименка, А. Кучка, І. Лукінова, В. Сайка, В. Ситника, О. Созінова й інших.

У межах історико-бібліографічної серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», яку започатковано 2001 року, оприлюднено як монографічні дослідження, що висвітлюють окремі аспекти розвитку аграрної науки, так і персональні біобібліографічні покажчики. За 2001 — 2010 роки видано біобібліографічні покажчики праць П. Будріна, Д. Лихваря, Б. Іваницького, В. Ремесла, а також монографії про життя та наукову діяльність О. Квасницького, П. Сльозкіна, О. Янати. На сьогодні загальна кількість видань цієї серії — 38, із них 5 — персональні покажчики.

2005 року, засновано біобібліографічну серію «Члени-кореспонденти Української академії аграрних наук», у якій вийшли друком персональні біобібліографії Д. Войтюка, А. Головка, М. Єфименка, М. Малика, В. Славова, О. Собка та ін. Того ж року виданням, підготовленим до 70-річчя академіка НААН України Л. Новаковського, започатковано серію «Земле-впорядна наука».

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України спільно з Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН України 2009 року видали перший випуск біобібліографічного покажчика у серії «Академіки та члени-кореспонденти НАН України для сільського господарства України». Він репрезентує науковий доробок видатного вченого й організатора науки академіка НАН України І. Лукінова.

З метою популяризації творчого доробку науковців-освітян Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського заснувала три серії біобібліографічних покажчиків: у 2000 році розпочато серію «Видатні педагоги світу», що репрезентує наукову спадщину видатних педагогів України та зарубіжжя, а також дослідження про них. Серія «Ювіляри АПН України» (започаткована 2001 року), у якій уже вийшло 27 видань, містить каталоги виставок публікацій до ювілейних дат учених-педагогів. Каталоги мають структуру біобібліографічного покажчика і представляють ту частину доробку вчених, що наявна у фондах ДНПБУ ім. В. О. Сухомлинського. 16 випусків біобібліографічних посібників підготовлено у серії «Академіки АПН України», заснованій у 2002 році з нагоди 10-річчя створення НАПН Украї-

ни. Серед видань серії — персональні біобібліографічні покажчики праць І. Беха, А. Богуш, І. Зязюна, В. Кременя, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка.

У серії персональних покажчиків «Біографія і бібліографія вчених-правознавців», що започаткувала Національна академія правових наук України, видано покажчики праць М. Бажанова, Ф. Бурчака, Ю. Грошевого, А. Дмитрієва, В. Зеленецького, В. Сташиса, В. Тація.

Важливим інформаційним джерелом є біобібліографічні серії окремих науково-дослідних установ, що певною мірою підсумовують здобутки не лише провідних науковців тієї чи іншої галузі, а й наукову діяльність установи загалом. Підготовка й випуск персональних покажчиків науковців — один із пріоритетних напрямків діяльності бібліотек наукових установ НАН України. Так, науковою бібліотекою Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України започатковано серію «Вчені Національної академії наук України», у якій 2005 року видано низку персональних біобібліографічних відомих українських вчених, фахівців у галузі культурології, логіки та методології науки, історії української культури, діяльність яких пов'язана з Інститутом філософії. Від 2000 року започатковано серію «Біобібліографія вчених ГАО НАН України», що нині налічує 10 покажчиків, серед яких — видання, присвячені Д. Думі, О. Мороженку, В. Тарадію, Е. Яновицькому, Я. Яцкову. У Миколаївській астрономічній обсерваторії МОН України 2003 року розпочато серію «Біобібліографія вчених МАО МОН України», у якій видано покажчики праць К. Кнорре, І. Кортацці, Г. Петрова та Г. Пінігіна. 2002 року вийшов перший випуск з біобібліографічної серії «Учені Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН», присвячений науковим здобуткам В. Манзюка. Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського» НААНУ заснував серію «Біобібліографії провідних вчених», яку репрезентують персональні покажчики В. Медведєва, А. Новикової, Б. Носка, Р. Трускавецького.

На початку 2000-х років подібні серії започаткувала низка науково-дослідних установ Національної академії наук України та галузевих академій, зокрема Фізико-хімічний інститут захисту навколишнього середовища і людини НАН України («Биобиблиография ученых института»), Інститут геологічних наук НАН України та Всеукраїнський благодійний фонд «Геоєко — ХХІ ст.» («Біобібліографія вчених ВБФ “Геоєко — ХХІ”»), Інститут географії НАН України спільно з Українським географічним товариством («Видатні географи України»); Національний науковий центр «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства» НААНУ («Учені-аграрії ННЦ “ІМЕСГ”»), Інститут луб'яних культур НААНУ («Учені Інституту луб'яних культур УЛАН»). Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України до ювілейних дат науков-

ців — працівників Інституту — видав низку біобібліографічних покажчиків, хоча і не об'єднаних спільною серією, але з уніфікованою структурою та однаковим поліграфічним оформленням, що, власне, є ознаками серійного видання. У цій серії опубліковано покажчики В. Колодія, Р.-Л. Макири, О. Петриченка, Ю. Стефаника, О. Ступки.

Над створенням покажчиків працюють також обласні наукові бібліотеки України. Так, Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького створила кілька серій таких видань. Зокрема, 1996 року — серію «Дослідники рідного краю», у якій видано біобібліографічні покажчики та бібліографічні списки, присвячені дослідникам Запорізького краю — Б. Михайлову, Я. Новицькому та ін. Бібліографічним списком праць д-ра тех. наук В. Сацького 2003 року розпочато серію «Герої України — наші земляки».

У 2005 році Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека видала перший випуск серії, що також має назву «Дослідники рідного краю», приурочений до 150-річчя від дня народження Д. Яворницького. Присвячений вченому бібліографічний покажчик «Працєю на користь свого народу...», як і виданий у Запоріжжі бібліографічний список праць Я. Новицького [15], належать до ретроспективного типу покажчиків.

Над створенням серій персональних біобібліографічних покажчиків професорсько-викладацького складу працює переважна більшість вищих навчальних закладів України. Головна мета цих видань — через науковий доробок особи розкрити напрями наукової діяльності того чи іншого університету або інституту, створити джерельну базу для дослідження історії розвитку певних наукових дисциплін. Зазвичай покажчики готують у наукових бібліотеках та на профільних кафедрах. За даними картотеки найбільшу кількість таких покажчиків створено вишами Донецька, Києва, Львова, Одеси, Харкова. Так, у Донецькому національному технічному університеті започатковано серію «Біобібліографія вчених ДонНТУ». А наукова бібліотека Донецького національного університету 2005 року розпочала випуск біобібліографічних покажчиків, об'єднаних серією «Видатні вчені Донецького національного університету». У ній видано бібліографічні та біобібліографічні покажчики праць докторів наук цього університету, зокрема М. Белевцева, М. Гіршмана, Ю. Макогона, Є. Отіна, В. Христіановського, В. Шалдирвана, В. Шевченка та ін. У серії «Вчені НаУКМА», започаткованій 1999 року науковою бібліотекою Національного університету «Києво-Могилянська академія», видано біобібліографічні покажчики, біобібліографічні нариси та збірники на пошану, що містять бібліографію. Нині підготовлено та опубліковано понад 20 видань, із яких 9 посібників репрезентують життєвий шлях, наукову та викладацьку дія-

льність учених, які мають науковий ступінь доктора наук, — В. Лаврика, В. Моренця, В. Осовського, О. Петрової, Г. Прокопця та ін. Серія «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова», яку видає наукова бібліотека Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова від 2002 року, налічує 18 покажчиків, серед яких є видання, що подають інформацію про науково-педагогічну діяльність В. Бровдія, І. Горбачука, В. Жадька, О. Мороза, М. Шкіля. Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України (Кіровоград) також започаткувала серію під назвою «Биобиблиография ученых академии». В її межах підготовлено біобібліографічний покажчик праць Р. Макарова. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка від 1999 року видає серію «Українська біобібліографія. Нова серія», окремі числа якої виходять у підсерії «Біобібліографія вчених університету». За 1999 — 2009 роки видано 27 покажчиків, серед яких — біобібліографії І. Вакарчука, С. Злупка, Р. Зорівчак, М. Ільницького, Н. Копистянської.

Науковий доробок та життєвий шлях науковців Національного університету «Львівська політехніка» висвітлює серія «Біобібліографія вчених Львівської політехніки», яку готують і видають співробітники науково-технічної бібліотеки університету від 1996 року. Розпочинає серію біобібліографічний покажчик, присвячений 60-річчю з дня народження А. Смердова. До 2010 року у цій серії видано 43 персональні біобібліографії науковців університету. Інформація, яку містять біобібліографічні покажчики серії «Биобиблиография ученых Приазовского государственного технического университета» (Маріуполь), — своєрідний літопис історії цього вишу. Видання репрезентують діяльність науковців, з іменами яких пов'язане становлення університету. Доречно зазначити, що вони є бібліографічною рідкістю, оскільки наклад кожного з них складає лише 10—15 примірників. Галузеву серію персональних покажчиків «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи» сформував і видав 1990 року Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя. До неї ввійшли біобібліографічні довідки про Г. Ільїнського, Л. Коломієць, В. Резанова, Я. Спринчака та ін.

Науковий потенціал вищих навчальних закладів Одеси розкривають такі серії: «Біобібліографія вчених університету» (присвячена викладачам Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова; покажчики поділено на рубрики: «Фізики», «Геологи», «Історики», «Біологи», «Філологи») та «Вчені Одеської національної юридичної академії» (заснована 2004 року науковою бібліотекою цього вишу). Науково-технічною бібліотекою Одеського національного політехнічного університету у 2002 — 2004 роках видано низку біобібліографічних покажчиків, що висвітлюють життя й діяльність заслужених діячів науки університету, зокрема К. Заблонського,

В. Малахова, Ю. Тодорцева, О. Якімова. Бібліографічним покажчиком, присвяченим відомому професору Я. Штернбергу, 1994 року розпочато видання серії «Вчені Ужгородського державного університету» (від 2001 року — «Вчені Ужгородського національного університету»). У ній від 1994 до 2007 року вийшло 10 покажчиків, що репрезентують імена таких науковців, як М. Болдижар, В. Ілько, В. Комендар, В. Ніколайчук, І. Сенько та ін.

Вочевидь, найбільшу кількість серій бібліографічних видань про науковців вишів засновано у Харкові. Це, зокрема, серії «Ученые Харьковского государственного университета» (1970-ті роки), «Ученые Харьковского Ордена Ленина авиационного института им. Н. Е. Жуковского» (1980-ті роки), «Видатні педагоги Харківської державної академії культури» (2000-ті роки). Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» започаткував серію «История НТУ “ХПИ” в выдающихся личностях», у якій видано бібліографії праць О. Пономарьова, М. Семка, А. Яковлева. Науковцям-медикам присвячені серії «Ученые-фармации» (Національний фармацевтичний університет України), «Ученые-медики» та «Ученые-хирурги» (Харківський національний медичний університет).

Більшість покажчиків серії «Бібліографія вчених Технологічного університету Поділля», які видала бібліотека університету, готували до його 30-річчя. 12 покажчиків цієї серії присвячено науковцям, які мають науковий ступінь доктора наук. Наукова бібліотека Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького заснувала серію «Бібліографія вчених Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького», у якій у 2006 — 2009 роках вийшло 10 покажчиків. Ще 2 серії видань, присвячених науковцям, засновано у Чернівцях Національним університетом ім. Юрія Федьковича («Біобібліографія вчених Чернівецького національного університету») та Буковинським медичним університетом («Вчені Буковини»).

Як відомо, біобібліографічні праці (дайджести, довідники, покажчики) відіграють важливу роль у справі повернення із забуття творчої спадщини науковців, несправедливо забутих, замовчуваних або репресованих за радянських часів. Результатом співпраці Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем з Одеською філією Українського відділення історії, методології, освіти, науки, техніки АН Вищої школи та Харківським відділенням Українського ентомологічного товариства стала серія «Повернуті із забуття» матеріалів «Документальної пам'яті України» Перший випуск, який опубліковано 2004 року, присвячено ученому-геоботаніку, дендрологу, природоохоронцю, педагогу, історику науки, професору Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова — Г. Потапенку, репресованому комуністичним режимом, наукові праці та ім'я якого донедавна залишалися маловідомими не лише широкому загалу, а й багатьом фахівцям.

У зазначеному контексті варто згадати й про те, що 1992 року в серії «Біобібліографія вчених України» опубліковано покажчик до 100-річчя від дня народження і 50-річчя від дня трагічної смерті видатного українського математика, безпідставно репресованого в 1938 році і незаслужено замовчуваного десятиліттями, академіка АН України М. Кравчука, наукові праці якого багато років були заборонені та сховані у спецфондах бібліотек.

Загалом же окремі сучасні бібліографічні праці, за наявності багатьох позитивних рис, мають суттєві недоліки. Рівень підготовки окремих довідників потребує удосконалення та доопрацювання насамперед їхньої структурної будови, глибшого і ґрунтовнішого висвітлення життєвого та наукового шляху особи, забезпечення видання допоміжними покажчиками, підвищення культури оформлення. Передусім це стосується видань, опублікованих до ювілейних дат науковців, це, очевидно, пояснюється поспішністю, коротким терміном їхньої підготовки та низьким рівнем методичного забезпечення укладачів цих видань.

1988 року Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського АН УРСР перевидала рекомендації для створення бібліографічних покажчиків: «Биобиблиографический указатель: Рекомендации по составлению и оформлению» (2-е изд., перераб. и доп. / сост.: В. Альберт, В. Кабкова. — К.: Наукова думка, 1988), що значно поглибили і розширили попереднє видання 1981 року, яким користувалися укладачі видань серії «Біобібліографія вчених Української РСР». Нове видання містило краще відпрацьовану методику складання персональних покажчиків, пропонувало чітку та логічну його структуру, воно було і залишається добрим порадиником усім, хто займається створенням біобібліографічних та бібліографічних видань.

За згаданими вище рекомендаціями, одним з обов'язкових елементів бібліографічного видання є передмова або інформація від укладача, яка докладно розкриває зміст, структуру та призначення видання, чим суттєво полегшує користування ним. Варто зазначити, що далеко не всі покажчики містять таку інформацію. Це, приміром, стосується серії «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи», окремих покажчиків, що видавала Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України у серії «Биобиблиография ученых академии» та ін.

Основними частинами біобібліографічних покажчиків є біографія та покажчик видрукованих праць вченого. Співвідношення біографічного і бібліографічного матеріалу різне: в одних виданнях переважають ґрунтовні статті біографічного характеру, але подається перелік лише основних праць вченого, в інших — до коротких біографічних довідок додаються повні списки публікацій науковця і література про нього.

Біографія у покажчиках переважно представлена вступною статтею про життєвий і творчий шлях особистості, біографічним нарисом, короткою довідкою анкетного характеру або ж автобіографією. Цінність цієї частини покажчика визначається повнотою та достовірністю вміщеної інформації, що робить таку працю вагомим джерелом, оскільки максимально відповідає вимогам сучасної біографістики. Як показує аналіз, велика за обсягом вступна стаття не завжди є ґрунтовною з точки зору інформативності і, навпаки, короткий нарис життя, наукової та науково-організаційної діяльності може містити всі важливі дані про вченого. Біографічна частина у низці покажчиків часто подається у формі довідки (див. напр.: [14]). Життєпис особи представлено у вигляді переліку конкретних біографічних фактів, а характеристика творчого доробку обмежується переліком основних праць. В інших покажчиках подано розгорнуті біографічні статті, що доповнюються додатково фіксацією основних етапів життя науковця і короткою рецензією його наукового доробку з акцентуванням на найважливіших працях (див. напр.: [2]).

Різнобічна характеристика науковця, що подає не лише його фахову, а й громадську, педагогічну, науково-організаційну діяльність, є одним з важливих критеріїв інформаційної наповненості та культури укладання біобібліографічного покажчика. Вступна біографічна стаття має бути пов'язана з основними датами життя і творчості вченого, списком літератури про життя та діяльність, а висвітлення наукових розробок і тематики досліджень має відповідати бібліографічним записам у покажчику праць ученого та здійснюватися за допомогою посилань.

Позитивом сучасних покажчиків є те, що разом із висвітленням наукових досягнень вченого розкривається його особистість через спогади колег, учнів та друзів, а також через інформацію про його позанаукові вподобання, а саме: колекціонування, спорт, літературні та мистецькі досягнення. Прикладом може слугувати видання, присвячене І. Безгіну [7]. Важливо, щоб укладачі дотримувалися коректного співвідношення у висвітленні наукових здобутків і хобі особи. Іноді інформація про останні, що супроводжується численними фотокартками, складає лівову частину обсягу покажчика, що, власне, не відповідає характеру наукового видання.

У деяких покажчиках біографічна частина представлена автобіографією вченого. Вона займає особливе місце серед біографічних документів, оскільки є першоджерелом і вирізняється достовірністю наведених фактографічних даних. Як приклад, автобіографія «Моє життя в спогадах і роздумах» наведена у виданні, присвяченому Н. Копистянській [9], а під час написання вступної статті до покажчика праць М. Холодного [8] автор використав неопубліковану автобіографічну роботу науковця «Спогади і думки натураліста».

Приклад розкриття життєвого й творчого шляху науковця у персональному біобібліографічному покажчику у вигляді автобіографічного есе фіксуємо у виданні, присвяченому Є. Александрову [5]. Це, за суттю, автобіографія мемуарного типу, що висвітлює основні фрагменти життя, подає опис найвагоміших праць, дисертацій, конструкторських розробок тощо. У виданнях серії «Біобібліографія вчених МАО МОН України» [12, 13] автобіографія займає більшу частину покажчика. Вона містить спогади науковців про життєвий шлях, а періоди наукової, педагогічної та науково-організаційної діяльності виділено окремими блоками. Автобіографія у цих виданнях вирізняється різноплановим висвітленням життя і діяльності особи на тлі певних історичних подій, зокрема діяльності Миколаївської астрономічної обсерваторії. Окремі покажчики серії «Біобібліографія вчених ГАО НАН України» також містять автобіографічні матеріали, зокрема нариси, довідки. Наприклад, розділ «Про себе» у персональному біобібліографічному покажчику Е. Яновицького [6] уміщує відомості про родовід, спогади про події, що мали вплив на особисте життя вченого, інформацію про наставників, колег. Досить ґрунтовною є автобіографічна довідка, подана у виданні, присвяченому О. Мороженку [10], яка складається з окремих підрозділів, що висвітлюють його життя та наукову діяльність. В окремих покажчиках уміщено як автобіографії, так і вступні біографічні статті, написані фахівцями, колегами по роботі, що суттєво збільшує інформативність видання. Цінність уміщеної автобіографії часто полягає і в тому, що вона подає також інформацію про людей, які допомагали особі обрати свій шлях на науковій ниві.

У виданні, присвяченому В. Моренцю [3], біографічний матеріал викладено блоками за виділеною хронологією основних дат життя й діяльності, тобто в одному розділі об'єднано автобіографію та пропам'ятні дати. Такий підхід, очевидно, має право на існування, проте навіть у випадках, коли біографічна стаття містить усі важливі дати життєвого й творчого шляху вченого, розділ «Основні дати життя і діяльності», що відповідно до методичних вказівок є обов'язковим елементом біобібліографічного покажчика, надає викладу більшої системності, стрункості, акцентує увагу на найважливіших датах життєпису особи, що встановлюються на основі як опублікованих, так і неопублікованих матеріалів, зокрема автобіографії, особової справи, звітів, протоколів засідань наукових установ. Окрім того, чітка структура організації матеріалу за хронологією у цьому розділі є важливим джерелом під час підготовки статей енциклопедичного та довідкового характеру. Навіть у серіях, що мають високий рівень підготовки, наприклад, «Біобібліографія вчених України» та «Вчені Одеси», в окремих виданнях відсутні такі розділи.

Одним з основних розділів біобібліографічних персоналій є показчик друкованих праць особи: саме він дає уявлення про науковий доробок, розкриває всі аспекти фахової діяльності та основні напрямки досліджень науковця.

Найчастіше матеріал у показчиках групується за хронологією, що допомагає прослідкувати становлення і розвиток наукової, науково-організаційної, педагогічної та громадської діяльності вченого у динаміці — з часу опублікування перших праць до появи ґрунтовних досліджень. Порівняння кількості публікацій створює реальну картину плідного періоду творчості або ж періоду менш активної діяльності. У частині бібліографічних посібників матеріали показчика публікацій науковця групують за систематично-хронологічним принципом, переважно за видами (книги, альбоми, атласи, підручники, рецензії, науково-методичні матеріали, публікації у збірниках, фахових журналах тощо). В окремих виданнях застосовують предметно-тематичний спосіб групування бібліографічних записів, який дає можливість з'ясувати тематику наукових досліджень та напрямки діяльності, проаналізувати, які з них домінують.

Бібліографічні записи хронологічного показчика праць та списку літератури про вченого часто подаються за суцільною нумерацією. В окремих випадках їх об'єднують під загальним заголовком «Бібліографія друкованих праць». Тому не зрозуміло, що укладачі мали на увазі: бібліографію праць вченого чи бібліографію всіх праць, вміщених у показчику? Доцільніше було б ці розділи подавати окремо. Цей недолік характерний для видань серії «Українська біобібліографія. Нова серія», окремих видань серії «Біобібліографія вчених Української РСР». Усі видання серії «Вчені НаУКМА» мають загальну нумерацію для розділів «Література про життя і діяльність» та «Хронологічний показчик праць».

Трапляються певні упущення і в оформленні досліджуваних видань. Так, у біобібліографічному показчику Є. Шевальова [4] праці вченого докладно розподілено за проблематикою та тематикою досліджень, проте на початку розділу, який подає перелік публікацій, не зазначено, що це систематичний показчик друкованих праць.

Розділ «Література про вченого» за обсягом зазвичай займає порівняно невелику частину біобібліографічного показчика, хоча його значення для всебічного висвітлення творчого доробку вченого важливе, оскільки вказує на додаткові джерела, що можуть бути використані для поглиблення інформації про особу, і скеровує дослідника на подальший пошук. Основний недолік в оформленні бібліографічного списку праць та літератури про вченого — ігнорування правил складання бібліографічного опису документів згідно з державним стандартом. Наприклад, у виданні «Бог-

дан Володимирович Копей» [1] вміщено величезний масив різнопланової інформації, проте цей матеріал потребує суттєвого доопрацювання, структуризації та упорядкування відповідно до чинної методики складання біобібліографічних покажчиків та правил бібліографічного опису.

Одним із критеріїв зарахування видання до наукового є наявність у ньому розгалуженої системи допоміжних покажчиків, яка сприяє розкриттю багатоаспектного змісту всього видання та швидкому пошуку необхідної інформації. Найчастіше у бібліографічних посібниках є алфавітний, іменний, предметний, тематичний чи предметно-систематичний, географічний або ж регіональний покажчик праць, покажчик співавторів та співредакторів. Більшість бібліографічних персоналій науковців мають розгорнуту систему допоміжних покажчиків, яка залежить від обсягу й змісту наявного матеріалу.

Як уже зазначалося, в окремих виданнях наявний покажчик періодичних та серійних видань, у яких опубліковано праці вчених. Є декілька варіантів упорядкування таких покажчиків. Одні з них містять назву видання та посилання на відповідні номери хронологічного покажчика праць, інші, окрім назви, подають довідкову інформацію. Зокрема, вказується вид (газета, часопис) та місце видання, початок виходу (рік), засновник або видавець, періодичність, кількість випусків, дані про зміну назви. Цінністю подібних покажчиків є представлення в них не лише відомих джерел, а й таких, що виходили короткий проміжок часу або були друкованим органом організацій, які припинили свою діяльність. Важливе значення для розкриття змісту праць вченого мають предметно-алфавітний та предметно-тематичний покажчики. Останній не лише розлого висвітлює напрямки діяльності вченого та проблеми, над якими він працював, а й допомагає проаналізувати рівень опрацювання тих чи інших питань або тем.

У сучасних виданнях простежуємо тенденцію до зростання кількості фотокарток, що репрезентують життєвий і творчий шлях науковців. В оформленні покажчиків використовують фотографії з особистих архівів, зокрема фото членів родини, колег, унікальні фото наукових експедицій, лабораторних дослідів тощо. Цікавими й цінними є світлини, які зафіксували участь науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах тощо. Вони ілюструють біографію і часто «розкидані» по тексті або ж складають окремий іконографічний блок, що є своєю хронологією життя науковця у світлинах. У багатьох виданнях якість світлин низька, що зумовлено неналежним їх обробленням, фактурою паперу та неякісним друком. Це не лише впливає на естетичний вигляд покажчика, а й зменшує функціональне навантаження фотокартки як джерела візуальної інформації. У багатьох виданнях уміщено, на наш погляд, чимало несуттєвих щодо

інформативності фотокарток обкладинок творів, дипломів, грамот, нагород, довідок з місця роботи тощо.

Отже, підбиваючи підсумок, констатуємо, що питання підготовки біо-бібліо- й бібліографічних видань належного рівня, коли є відповідність всім вимогам та інформаційним потребам користувачів, а також слугування основою для подальших поглиблених досліджень особистості вченого та його доробку, є актуальні. Наш статистичний аналіз випуску покажчиків засвідчує: якщо у 1920 — 60-х роках у середньому виходило декілька видань на рік, то від 1970-х років їх випуск починає збільшуватися. Простежується динаміка зростання, за якою у 1970-х роках у середньому видавали 6, у 1980-х роках — 15, у 1990-х роках — понад 20, у 2000-х роках — близько 70 покажчиків на рік. Найширше висвітлено у персональній біобібліографії життєвий і творчий шлях науковців таких галузей знань: технічні (170 од.), фізико-математичні (114 од.), історичні (109 од.), філологічні (96 од.) науки. У 1980 — 90-х роках переважна більшість покажчиків мала наклад від 500 до 1000 примірників. Окремі видання, наприклад, покажчик О. Антонова, було видано 5-тисячним накладом. Від 2000-х років наклад персональних покажчиків складає близько 200 — 300 примірників. Для сучасного етапу розвитку української бібліографії характерне збільшення не лише кількості видань персональних покажчиків, а й суттєве розширення кола їх видавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан Володимирович Копей: бібліографічний покажчик: до 60-річчя від дня народження / Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу, Івано-Франків. обл. об-ня Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка; уклад. і літ. ред. М. В. Кушнірюк. — Івано-Франківськ, 2005. — 103 с.: іл.
2. Борис Георгиевич Лазарев / АН УССР; ред. кол.: К. М. Сытник, П. Т. Тронько, Ф. С. Бабичев та ін. — К.: Наук. думка, 1986. — 61 с.; портр. — (Сер.: «Биобиблиография ученых Украинской ССР»).
3. Володимир Пилипович Моренець: біобібліографічний покажчик / Нац. Ун-т «Києво-Моги́л. акад.», Наук. б-ка; уклад. Т. О. Патрушева. — К.: КМ Академія, 2003. — 57 с.; фотоіл. — (Вчені НаУКМА).
4. Евгений Александрович Шевалев (1878 — 1946): биобиблиографический указатель / М-во культуры УССР, Одес. гос. ордена Дружбы народов науч. б-ка им. А. М. Горького; сост.: Л. И. Шекера, А. М. Пасечниченко. — О.: РИО ОГНБ им. А. М. Горького, 1985. — 27 с. — (Сер.: «Ученые Одессы»; вып. 13).
5. Евгений Евгеньевич Александров: (к 60-летию со дня рождения): биобиблиографический указатель / М-во образования и науки Украины; сост. Е. Е. Александров. — Х.: Изд. центр НТУ «ХПИ», 2005. — 77 с.

6. Едгард Григорович Яновицький: біобібліографічний покажчик / НАН України, Голов. астроном. обсерваторія; відп. ред. Я. С. Яцків. — К.: ГАО НАН України, 2004. — 60 с.; іл. — (Сер.: «Біобібліографія вчених ГАО НАН України»).
7. Ігор Безгін: біобібліографічний покажчик-довідник / АМ України; уклад. О. Д. Петренко; біогр. нарис Р. Я. Пилипчука. — К.: Компас, 2006. — 159 с.
8. Николай Григорьевич Холодный / АН УССР; сост. А. П. Брайон. — К.: Наук. думка, 1982. — 96 с.; портр. — (Сер.: «Биобиблиография ученых Украинской ССР»).
9. Нонна Копистянська: біобібліогр. покажч. = Nonna Kopystyanska: biobibliogr. Guide / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Наук. б-ка; уклад. М. Кривенко. — Л.: Вид. центр. ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 233 с.; іл., портр. — (Українська біобібліографія. Нова серія; чис. 15; Біобібліографія вчених університету).
10. Олександр Васильович Мороженко: біобібліографічний покажчик / НАН України, Голов. астроном. обсерваторія; відп. ред. Е. Г. Яновицький. — К.: ГАО НАНУ, 2006. — 46 с.; фотоіл. — (Сер.: «Біобібліографія вчених ГАО НАН України»).
11. Палій В. М., Храмов. Ю. О. Національна академія наук України. 1918—2008. Персональний склад. — К., 2008. — 352 с.
12. Петров Г. Приречений на любов до астрономії / М-во освіти та науки України, НДІ «Миколаїв. астроном. обсерваторія»; відп. ред. Г. І. Пінігін. — Миколаїв: Атол, 2003. — 59 с.; іл. — (Сер.: «Біобібліографія вчених МАО МОН України»).
13. Пинигин Г. И. Меридиан астронома: Пулково — Николаев / М-во образования и науки Украины, НИИ «Николаев. астрономич. обсерватория». — Николаев: Атолл, 2003. — 88 с.; ил. — (Сер.: «Біобібліографія вчених МАО МОН України»).
14. Рафаїл Осипович Файтельберг: бібліографічний покажчик літератури: до 100-річчя з дня народж. / Упоряд. Т. В. Тющенко; авт. ст. М. В. Уляницька. — О.: КМОМД, 2002. — 73 с. — (Сер.: «Видатні вчені Одеси»; вип. 12).
15. Яків Павлович Новицький: бібліографічний список / Упр. культури облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького. — Запоріжжя:, 1996. — 22 с. — (Сер.: «Дослідники рідного краю»; вип. 1).